

ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN SEMBOL

Hayreddin KIZIL*

Öz

Sembol, birçok bilim dalında çalışılmış bir konu olmasına rağmen benzer konularla karıştırılabilmektedir. Kendisi gibi soyut bir anlama işaret eden diğer kavramlardan farklı olan özelliklerini bilmek sembolü daha iyi anlamaya katkı sağlayacaktır. Bu makalede dini sembollerin özellikleri incelendi. Gerektiği yerde sembolün “işaret”le benzer ve farklı olan yönleri üzerinde duruldu. Sembolün kendisi dışında bir hakikati göstermesi “işaret”te bulunurken, gösterdiği hakikatten etkilenmesi ve çok anlamlı olması sembolü işareten ayıran özellikler arasındadır. Semboller, özelliklerinin yanında bireysel ve toplumsal işlevlere sahiptirler. Bunları bir arada ele almak çalışmayı gereksiz yere uzatacağından makale daha açıklayıcı olmak amacıyla sembollerin özellikleri esas alınarak hazırlandı. Bu bağlamda yedi ayrı özellik önem sırasına göre incelendi.

Anahtar Kelimeler Sembol, Özellik, İşaret, Kültür

SYMBOLS IN TERMS OF THEIR FEATURES

Abstract

Although the symbol has a subject been studied in various disciplines, it can be confused with similar topics. Knowing the features being different from other concepts which indicate an abstract meaning like itself will contribute to a better understanding of the symbol. In this study, the characteristics of the religious symbols have been examined. The similar and different aspects between symbols and signs are focused whenever it is necessary. While the fact that the symbol does not show any truth other than itself, it is available within the “sign”, being influenced by the truth shown and being very meaningful are some features distinguishing the symbol from the sign. Symbols have individual and social functions besides their features. The article was prepared on the basis of the characteristics of the symbols in order to be more explanatory since it would unnecessarily extend the study. In this context, seven different features of the symbols were examined in order of importance.

Keywords: Religious Symbol, Feature, Sign, Cultur

Makale Gönderim Tarihi:18.07.2018. Kabul Tarihi: 13.12.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.445411

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hkayreddin@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-9165-3274

GİRİŞ

Sembol, sözcük olarak binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir ve soyut bir anlama işaret etmektedir. Doğumundan vefatına kadar bireyin her anını kuşatan semboller, dinî alanda çok güçlü bir şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. Ayrıca edebiyat, mimari, müzik, resim, heykel vb hemen her yerde kullanılmakta olan semboller ayrı dil ve yazı sistemlerine sahip tüm insanlara bazı kültürel farklılıklarıyla beraber aynı dilden –sembolik dil- hitap edebilme özelliğine sahiptir. Bu yönüyle sembolizm kendine has özellikleri barındıran evrensel bir dil olarak kabul edilebilir.¹

İnsan hayatının genelini kuşatan ve aktif bir kullanım alanına sahip olan sembollerin ne olduğunun tam olarak anlaşılabilmesi, özelliklerinin bilinmesi ve anlaşılması ile mümkündür. Çünkü bir kavramı sağlıklı bir şekilde anlamak özelliklerini bilmekle mümkündür. Söz konusu kavram “sembol” gibi hemen her alanda kullanılmış ve işlenilmiş bir kavram olduğu zaman özelliklerini anlamak daha önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada da dinî sembolün belirleyici özellikleri incelenecektir. Çalışma hazırlanırken sembol hakkında önemli görüşleri olan Varoluşçu Teolog Paul Tillich ile Dinler Tarihçi Mircea Eliade gibi bilim adamlarının çalışmalarından istifade edildi. Sembol konusunun daha anlaşılır olması için kanaatimizce işlev ve özellik konularının ayrı başlıklar altında incelenmesi gerekmektedir. Sembollerin işlevleri konusu daha önceki bir çalışmada incelendiği için bu çalışmada sembolün özellikleri esas alındı.²

1. Sembollerin Özellikleri

Semboller, temelde dinî ve dinî olmayan semboller şeklinde ikiye ayrılmaktadır.³ Dinler Tarihi incelendiğinde hemen her şeyin sembol olarak kullanıldığı görülmektedir. Dinî sembollerin en belirgin özellikleri “kutsal”a işaret etmeleridir. Bunlar aynı zamanda bir dinî diğerlerinden ayırt etmeyi sağlamaktadır. Çünkü dinî semboller dinlerin dışarıdan görülen yönleridir. Hatta, dinler, sembolleriyile bilinmekte ve tanınmaktadır. Dinî bir sembol hem ait olduğu dinin müntesipleri hem de ait olduğu dine dışarıdan bakanlar için farklı anlamları açığa çıkarmaktadırlar.⁴

Aslında dini faaliyetlerin her biri “kutsal”a işaret ettiği için sembolik olarak kabul edilebilir. Yine işitilen sözcüklerin veya görünen nesnelere de sembol olduğu dinler tarihi incelendiğinde görülmektedir. Tillich, dünyada karşılaşılan her şeyin varlığın nihai temeline dayanmasının doğal bir sonucu olarak dinler tarihinin bazı kesitlerinde hemen her şeyin kutsal için bir sembol olduğunu belirtmiştir. Tillich’e

¹ Birsal Çağlar, *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeler Üzerine Bir İnceleme*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2008, s.2.

² Hayreddin Kızıl, “İşlevleri Açısından Dini Sembol”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.X, sayı: 21, s.30-42.

³ Eliade’a göre arkaik insan için semboller daima dinidir. Bkz Mircea Eliade, “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler”, *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, Editörler: Mircea Eliade ve Joseph M. Kitagawa, Çev: Mehmet Aydın, Mehmet Şahin Mehmet Soyhun, Konya 2003, s.116; Konunun izahı için bkz Ramazan Adıbelli, *Mircea Eliade ve Din Mircea Eliade’nin Din Bilimi Çalışmalarının Etimolojik Açısından Değerlendirilmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s.145-147.

⁴ Bir dini anlamının yolu da sembollerinin anlamlarını çözümlenmekten geçtiği belirtilmektedir. Baki Adam, “Din Hakkında Genel Bilgiler”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Editör Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s.38-39.

göre dinler tarihinde görünen karmaşıklığı giderecek açıklama: “İnsan zihni ile onun kendi nihaî temeli ve anlamı arasındaki özel bir ilişkiye, gerçeklikteki her şey, bir sembol olarak bizzat etki edebilir” şeklindedir.⁵

René Guénon, her ayinin, kullanılan sözcükler, jestler ve eşyalar dahil tam anlamıyla bir semboller bütününden oluştuğunu belirtir. Ona göre ayinler, eylem haline konulmuş, hareket haline geçmiş sembollerdir.⁶ Guénon, tabiatı sembol olarak kabul etmiştir. Ona göre tabiata, tabiatüstü hakikatlerin ya da kelimenin tam anlamıyla ya da etimolojik anlamıyla “metafizik” hakikatlerin bilgisine yükseltebilecek bir destek olarak bakıldığı zaman, tabiat gerçek anlamını kazanacaktır. Guénon, sembolizmin temel işlevinin, insanı tabiatüstü ya da metafizik hakikatlerin bilgisine ulaştırmak olduğunu belirtir.⁷

Yukarıda dini sembol için ifade edilenlerle beraber tüm sembolleri kuşatacak belirli özellikler vardır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında sembollerin özellikleri maddeler halinde incelenecektir.

1.1.Sembolün Kendisi Dışındaki Bir Hakikate İşaret Etmesi

Semboller, soyut bir anlama işitilebilen bir sesle, görülebilen bir nesneyle veya bir hareketle işaret etmektedirler. Sembol, hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar kimi farklılıklarla beraber iki noktayı esas almıştır.⁸ Bunlar, sembolün “tanıma veya tanınma için bir şeye işaret etmesi” ile “işaret ettiği konu üzerinde genel bir mutabakat olması” şeklindedir. Söz konusu tanımlarda vurgulanan en önemli konu sembolün kendisi dışında bir şeye işaret etmesidir. İster bir sözcük (OM), ister bir şekil (Davut Yıldızı), ister bir yapı (kilise, vihara vb.) olsun sembol kendisine değil kendisi dışında bir anlama işaret etmektedir. Annamari

⁵ Paul Tillich, “Din Dilinin Doğası”, Çev: Aliye Çınar, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis, c.XI, sayı: 2, ss. 227-236, s.231-232. Ayrıca bkz Aliye Çınar, *Varoluşçu Teoloji Paul Tillich’te Din ve Sembol*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.258. Eliade’a göre “her dini faaliyet, dini bir gerçek olması açısından sembolik bir anlamla yüküldür. Bkz Eliade, “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması.....”, s.112-113.

⁶ René Guénon, *İnsiyayona Toplu Bakışlar I-II*, Çev: Mahmut Kanık, Hece Yayınları, Ankara 2010, s.176-177.

⁷ Guénon, *İnsiyayona Toplu Bakışlar I-II*, s.195-196.

⁸ E. T. Merrill, *A Dictionary of Religion And Ethics*, New York 1921, s.433-434; *The American Heritage Dictionary of The English Language*, Third Edition, baskı yeri ve tarihi yok, Symbol ve symbolism maddeleri, s.7223; *The Encyclopedia A Dictionary of Britannica*, c.XXV, New York baskı tarihi yok, s.284; Ayrıca bkz İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, c.III, İstanbul 2006, s.2725; Erich Kahler, “The Nature of the Symbol”, *Symbolism in Religion and Literature*, Editör: Rollo May, USA 1961, s.70; Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, İstanbul 2001, s.369-370; Peter T. Struck, “Symbol And Symbolism”, s.8906; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s.635; Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s.734. Sembolün işaret ettiği anlam hakkında halkın mutabakatının olduğu konusundaki tanımlar için bkz Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s.840; Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s.201; Turan Koç, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s.97; Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürçü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.647; Albert Reville, *Prolegomena Of History Of The Religions*, Fransızcadan İngilizceye çev: A. S. Squire, İngiltere 1884, s.118.

Schimmel de, her sembolün, sembolleştirilen madde ve bu maddenin temsil ettiği manevi hakikat olmak üzere iki unsur içerdiğini belirtir.⁹

Sembolün, kendisi dışında bir şeye işaret etmesi onun en belirleyici özelliğidir. Bu özellik sembolün tek başına iki unsuru içerdiğini, bunları kendisinde birleştirdiğini göstermektedir. Dinî sembolizm özelinde bunlar, sembol (madde, cisim, hareket vb) ile sembolün temsil ettiği dinî bir hakikat şeklindedir. Dindar bir kişi, mensup olduğu dinle ilgili bir sembolü gördüğünde veya işittiğinde aynı sembol üzerinden ifade ettiği anlama veya dinî hakikate ulaşmaktadır. Sembol, bu şekilde görülen bir surette görülmeyen bir hakikate işaret etmekte, bu hakikat ruhun derinliklerine, bilinçaltına kadar etki bırakmakta, fikir ve duyguları uyandırmakta, kendisi vasıtasıyla kendisinin açığa çıkardığı anlamla kişinin başka bir dünyaya açılmasına imkân veren bir kapı, bir pencere bir geçit durumuna dönüşmektedir.¹⁰

Sembol, burada profan ile kutsal arasında yani kişinin içinde bulunduğu dünya, yer ve zaman ile kutsal dünya ve zaman arasında bir sınır durumundadır. Bu nedenle her iki alana aynı anda bakmakta, görünen veya işitilen her şeyde, suda, ağaçta, sözcükte vb tezahür etmekte olan kutsalı, gündelik ve kültürel kullanışlarla birleştirmektedir.¹¹ Tabii dinî sembollerin işaret ettiği hakikat, dinî alana, sembolün kendisinden daha yüksek bir manaya ait olduğu için ve belirleyici bir gerçeklikten indiği için sembolün kendisi, sembolize ettiği manadan farklı ve aşağı konumda bulunmaktadır.¹²

Sembol ile işaret ettiği hakikat arasında bulunan bağ somut bir şekilde anlaşılabilir. Gadamer, sembolü oluşturan imaj ile anlamın birliğinin kolayca anlaşılabilir bir şey olmadığını belirtirken¹³ Schimmel, tüm problemin mevcut olan sembolle ifade ettiği hakikat arasında akıl ile idrak edilmeyen gayr-i mantıki bir münasebeti tanımlama veya tarif etme olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Schimmel, bireyin sembolde sembolize edilen manayı anlamak için üç aşamadan geçtiğini belirtmektedir. Kişi, önce sade ve çıplak tezahürat dünyasını görmekte, sonra onu, hakikatin bir elbisesi yahut bir sembolü olarak telakki etmekte, nihayet

⁹ Annamarie Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 1954, sayı III-IV, s.68. Sembolün, herkes tarafından kabul edilmiş itibarı bir mananın maddede sabitleşmiş şekli olduğu ifade edilmiştir. Bkz Şener Demirel, “Sembol, Sembolik Dil Ve Bu Bağlamda Mesnevi’nin İlk 18 Beytindeki Sembolik Unsurlar”, *Turkish Studies*, c.VII, sy: 3, Yaz 2012, ss. 915-947, s.917

¹⁰ Sadık Kılıç, *İslam’da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.57-58. Sembolün, “sembolleştirilene ulaşmada aracı olma” görevi, Schwarz’ın ifade ettiği gibi “ayrılmış” unsurları bir araya toplayan, göğü ve toprağı, ruhu ve maddeyi birbirine bağlayan bir “köprü olmak”tır. Bkz Fernand Schwarz, *Kadım Bilgelğin Yaniden Keşfi*, Çev: Ayşe Meral Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s.283.

¹¹ Çınar, *Varoluşçu Teoloji...*, s.216-217; Aliye Çınar, “Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel”, Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Kurav Yayınları, Bursa 2016, ss.325-338, s.327; Erol Göka, Abdullah Topçuoğlu, Yasin Aktay, *Önce Söz Vardı Yorumlamacılık Üzerine Bir Deneme*, Vadi Yayınları, Ankara 1999, s.88.

¹² Kahler, “The Nature of the Symbol”, s.65-66; Lord Northbourne, *Modern Dünyada Din*, Çev: Şahabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.15.

¹³ Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, Çev: Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008, c.I, s.107.

¹⁴ Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, s. 70. “Sembolde tüm problem bu bağ tanımlama veya tarif etmedir. Bir defa şunu söylemek gerekir ki tek bir yolla bu bağ tanımlanamaz veya tarif edilemez.” bkz F. W. Dillistone, *Christianity And Symbolism*, Great Britain 1955, s.18.

sembolleştirilen mananın ne olduğunu anlamaktadır.¹⁵ Schimmel'in söz ettiği duruma simge-imge kavramları üzerinden yaklaşmak konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. Bilindiği gibi “simge” sözcüğü Türkçede sembolün karşılığı olarak kullanılmaktadır. Yine Türkçe bir sözcük olan “imge” kavramı ise görünenin insan bilincindeki yansıması olarak anlaşılabilir. İmge kavramı daha çok sanatsal ürünlerle iç içe iken simge ise soyut olanın dille göstergeleştirilmesidir. Dolayısıyla sembolik dilin imge kavramını görünür hale getirdiği ifade edilebilir.¹⁶ Tabii şuna da dikkate etmek gerekir “simge”, “imge”nin sembolü haline gelmeden önce en çok bilinen anlamı ile insanın karşısına çıkmakta, ona sonradan yüklenen ikinci anlam ilk gerçek anlamın yanında yer almakta bazen önüne geçmektedir. İnsanlar, ikinci anlamı yani sembolü diğer bilgi ve birikimleriyle harmanlayıp en sonunda kendi dünya görüşlerini oluşturmaktadırlar.¹⁷

Sembol, burada kısa bir süre içerisinde anlamın fark edilmesi için bireyi anlama ileten bir araç konumundadır. Birey için “uzakta olan anlam” sembol tarafından yakınlştırılmaktadır. Böylece bir kısaltma ve iletişim aracı olarak dünyayı yorumlayan bir bilgi ve hayata anlam katan kutsal gerçeklik hakkında bir erişim aracı olmaktadır. Özellikle anlam dinî bir nitelik taşıyorsa sembol, tamamen araç konumunda kabul edilmelidir.¹⁸ Bu yönüyle dinî bir sembol, daima kendi ötesindeki bir gerçeğin sembolü olduğu için insan, ancak sembol aracılığıyla aşkın düzeylere ulaşma imkânına kavuşmaktadır. Geleneksel metafiziğe göre yalnızca Mutlak Gerçeklik bizzat Kendisidir. Evrende geri kalan her şey söz konusu varlığın belli bir varlık olarak algılandığı ontolojik düzeyin ötesindeki gerçekliğin bir sembolüdür.¹⁹

Ricoeur, sembolün iki yönlü olmasının onun birçok alanda çalışılmasına neden olduğunu belirtmiştir: “Sembol kavramı iki boyut, iki söylem evreni de diyebileceğimiz iki boyutu birleştirmektedir. Bu sebeple sembolü kullanan her bilim, onun arkasında kendisiyle ilgili alana ulaşabilmektedir. Bu yüzden psikanaliz, sembollerini örtülü psişik çatışmalara bağlar; edebiyat başka bir şey bulurken, din tarihçisi sembollerde kutsalın tezahürlerini yahut Eliade’ın hierofaniler (hierophanies) diye adlandırdığı şeyi görür.”²⁰

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı gibi sembol iki unsurdan oluşmaktadır. Dinî sembolde, bunlar sembol için kullanılan araç ile sembolize edilen hakikat şeklinde sınıflandırılabilir. Bu özellik “işaret”te de mevcuttur. İşaret de kendisi ve işaret ettiği anlam şeklinde iki unsurdan oluşur. Hem sembol

¹⁵ Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, s. 73. Sembol, algılanandan gösterilene giden yol olarak ifade edilmekte, bunun dışında ulaşılmaz gösterilenin tabiatı icabı bir tecelli, gösterenin aracılığıyla ve onun içinde anlatılamaz olanın zuhuru olduğu belirtilmektedir. Bkz Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, çev: Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s.10.

¹⁶ Bkz Çağlar, *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeler Üzerine Bir İnceleme*, s.7..

¹⁷ Özlem Dağgeçen, *Siyasal Simgelerin Siyasal Kültür ve Toplum Üzerine Etkileri (Mersin Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s.28

¹⁸ *Britannica Encyclopedia of World Religions*, Singapur 2006, s.1045-1046.

¹⁹ Hüseyin Yılmaz, *Ezeli Hikmet ve Dinler -Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif-*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s.95-96. “Görünen veya işitilen her şey bir anlamda Mutlak Varlığa işaret eden semboller olarak değerlendirilmektedir.” Bkz aynı yer.

²⁰ Paul Ricoeur, *Yorum Teorisi –Söylem ve Artı Anlam*, Çev: Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007, s.71.

hem de işaret, bizzat kendilerinin ötesindeki başka bir şeye bireyi yönlendirirler.²¹ Fakat sembol, işaretten öte bir anlam taşır. Tüm semboller, biri somut görünen kısım ile somut ötesi psişik bir olguya karşılık gelen kısım olmak üzere, çift yönlü bir gerçekliğe sahiptirler ve açık seçik bir şekilde anlaşılabilirler. Bir sembole ulaşabilme, bir taraftan bizzat kendi anlam yapısına bağlı iken, diğer taraftan da, insanın tüm psikolojik tutumuna bağlıdır.²² Kahler'e göre sembol ya ruhsal ya da genel bir şey iletmek için somut bir şey ve belirli bir işaret işareti olarak tasarlanmıştır. İşaretin dinamik anlamı, işaretin kendisi, işaret eylemi vb hepsi sembolde bir ve aynı olmuştur.²³ Bu durumda kendisinden başkasını fiziksel dünya içinde kalarak gösteren şey işaret, fiziksel dünyadan yola çıkarak metafizik âleme varan şey sembol olarak ifade edilebilir.²⁴ Susanne Langer, farklı bir yöne dikkat çekmekte, işaretlerin ilan ettiğini, sembollerin ise hatırlattığını ifade etmektedir.²⁵

Yukarıda sembol ve işaret arasındaki farklılıklar için yapılan açıklamalardan sembolün sembolize ettiği anlamın, "işaret" in işaret ettiğinden önemli bir farkının olduğu anlaşılmaktadır. İşaret, sembole göre çok daha sade bir nitelik taşımakta, sembol daha derin ve hemen görünmeyen anlamlar içermektedir. Bu nedenle hayvanlar işaretlere karşılık vermeyi öğrenebilmekte, fakat sembollerini etkin biçimde yalnızca insanlar kullanabilmektedirler. Bununla beraber Latif Tokat'ın da ifade ettiği gibi bir şeyin başka bir şeyi göstermesi anlamında her sembol, bir işaret olarak kabul edilebilir fakat her işaretin bir sembol olduğunu kabul etmek mümkün değildir.²⁶

1.2. Sembolün, Hiçbir Zaman Sembolize Ettiği Hakikati Tam Olarak Karşılammaması

Dinî sembol, "kutsal"a ve dini bir hakikate işaret etmektedir. Sonsuz olarak kabul edilenin sonlu olanla ifade edilmek istenmesi nedeniyle dini sembol "kutsal" ve "dinî hakikat" i tam olarak gösterememekte, onun tam karşılığı olamamaktadır. Çünkü dinî hakikat, insan zihni tarafından doğrudan tasvir edilemez bir özelliğe sahiptir. Bunun yanında, sembolde çok fazla bir yan anlam ve çağrışımın birikmesi ayrıca sembolize edilen hakikatlerle ancak sezgiye dayalı ve dolaylı bir zihin hali aracılığı ile irtibat kurulabilmesi vb faktörler sembolün hakikati ancak müphemiyet içinde yansıtabilmesine sebep olmaktadır. Bu durum sembolün açığa

²¹ Tillich, "Din Dilinin Doğası", s.228-229; Paul Tillich, "İmanın Sembolleri", Çev: Aliye Çınar, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.IX, sayı: 9, Bursa 2000, s.767. Ayrıca bkz Çınar, *Varoluşçu Teoloji...*, s.229-230; Paul Tillich, *Din Felsefesi*, Çev: Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.12. Matematikçi, matematiksel "işaretler" adına "sembol" terimini gasp etmişti ve bu karışıklığın çözülmesini hemen hemen imkansız kılar. Bizim yapacağımız yegane şey, semboller denilen işaretlerle, gerçek sembollerini birbirinden ayırt etmektir. Matematiksel işaretler, yanlışlıkla semboller denilen işaretlerdir. Bkz Tillich, "Din Dilinin Doğası", s.229.

²² Abdulkerim Bahadır, *Jung ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s.126.

²³ Kahler, "The Nature of the Symbol", s.70. Sembol, alegori ve mecaz arasındaki farklılıklar için bkz aynı kitap 70-73 arası. Alegori, mecaz, sembol ve istiare için bkz Berat Açıl, *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.91-104. Sembol ve alegori için bkz Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, c.I, s.99-112.

²⁴ Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s.53-54. İşaretler iş görücü, semboller anlamlandırıcıdır. Bkz Vejdi Bilgin, *İbadet Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, Emin Yayınları, Bursa 2011, s.102.

²⁵ John C. Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası –Anlambilim ve İletişim-*, Çev: Murat Çiftkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s.22.

²⁶ Bkz Latif Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s.17-18.

çıkarıcı ve ifşa edici bir işlevi olduğu halde müphem bir yönünün de olduğunu göstermektedir.²⁷ Bu ifadeler “kutsal”ın dünyevi ifadelerle tam olarak sembolize edilemeyeceğini göstermektedir.

Sembolün yetersiz kalışını dilbilim üzerinden açıklayan Sadık Kılıç’a göre dilbilim açısından, sembolde “delalet eden”le “delalet edilen” arasında sadece analogik bir benzerlik bulunmaktadır. Bu nedenle, delalet eden kendisini aşmakta olan medlule tam karşılık olamamakta, delalet eden ile delalet edilen bütünüyle birbirlerinin yerine geçememektedir. Kılıç’a göre böyle bir durum gerçekleşirse yani delalet edenle delalet edilen bütünüyle birbirlerinin yerine geçerse hem sembol kendi mahiyetini yitirecek hem de aksettirme durumunda olduğu gerçek, gizlenmiş olacaktır. Kullanılan imaj, delalet etmekte olduğu manayı tam kapsayamadığından Kılıç, sembol için, “açıklanamazın ifade biçimi” tanımının getirildiğini ifade eder.²⁸

Kılıç’ın ifadelerinden de anlaşıldığı gibi sembol, işaret ettiği hakikati tam olarak karşılasaydı, sembol olma özelliğini yitirecek, ilerde de görüleceği gibi kendisi kutsallaşacak, işaret edilen hakikat tekrar gizlenecekti. Bu da sembolün sembolize ettiği hakikati tam olarak ifade edememesinin son derece normal bir durum olduğunu göstermektedir. Sembolik dilin, dinî konularda daha çok telkin edici, çağrıştırmacı bir dil olarak ifade edilebildiğini belirten Watt’a göre sembolik dil, en iyi ve açık olduğu yerde bile eksik kalmaktadır. Zira gerçeklik, sembolik kalıptan daha fazla bir şeydir. Sembolik dille elde edilmiş Tanrı bilgisi de, eksikliğine rağmen pratik hayatta yol göstermede yeterli olarak kabul edilebilir.²⁹

1.3. Sembolün, İşaret Ettiği Anlam ve Hakikatten Etkilenmesi

Sembolün iki kısımdan oluştuğu, bunlardan birinin somut iken diğerinin somut yönün işaret ettiği bir mana olduğu ifade edildi. Burada dikkat çekilecek konu somut alanın soyut alandan yani sembolün sembolize ettiği manadan etkilenmesidir. Dindarın gözünde kutsalla etkileşime geçen sembol, kutsallaşmakta böylece dinî bir anlamı sembolize etmek için kullanılan bir cisim, hareket ve sözcük kutsala işaret ederken zamanla kutsaldan bir şey almakta hatta onun yerine geçebilmektedir.³⁰

Burada şunu hatırlatmak lazım, dinî sembolizmde, sembolün kendisi değil işaret ettiği anlam önemlidir. Sembole karşı takınılan tavır veya ona atfedilen derin anlam, sembolün bizzat kendisi veya yapısal özelliği nedeniyle değil işaret ettiği hakikat nedeniyledir. Söz konusu hakikate de başka bir yolla ulaşılamamaktadır.

²⁷ Ömer Faruk Yavuz, “Kur’an’daki Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c.III, sy. 1-2 (2005-2006), s.41-42; Ayrıca bkz Stephen J. Reno, “Hierofani, Sembol ve Tecrübeler”, *Din ve Fenomenoloji –Mircea Eliade’in Eserlerine Toplu Bakış*, Yayına Hazırlayan: Constantin Tacou, Çev: Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.51.

²⁸ Kılıç, *İslam’da Sembolik Dil*, s.56.

²⁹ Montgomery Watt, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, Çev: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s.61-63. Allah’ın hiçbir tasviri veya temsili ve Allah fikrinin hiçbir formülasyonu kendi başına ve biçim sayesinde herkese hakikati sarih olarak ulaştırılmaz. Bkz Northbourne, *Modern Dünyada Din*, s.32.

³⁰ Sembollerini bizzat kutsal gerçeklikler ile karıştırmak ne kadar kolay ve ritüelleri asıl amaçları dışında kullanmak ne kadar yaygındır. Bkz Joseph M. Kitagawa, “Tanrı (Theos), Mitos ve Logos”, Çev: Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.X, sy: 1, 2001, ss.261-272, s.270.

İşaret edilen hakikate başka bir yolla ulaşılamaması dindarın gözünde zamanla sembolün gerçek mahiyetini unutturabilmektedir. İnsanların zihninde sembol ile sembolize edilen birleştirildiğinde bir ülke ya da bir azize karşı duyulan bağlılığın sembole yönelmeye başladığını belirten Watt'a göre duyguların sembolize edilen şeyden sembole yönelmesi, üzerinde önemle durulması gereken psikolojik bir olaydır.³¹

Sembol, kendisi olmadığı takdirde kapalı kalacak, doğrudan kavranılamayan nihai gerçeklik alanını gösterir. Doğrudan kavranılamayan, nihai gerçeklik alanının, sonlu alandan alınmış malzemeler kullanılarak oluşmuş olan sembollerle ifade edildiğini belirten³² Tillich'e göre her iman fiilinin iki anlamı vardır ve iman fiili doğrudan doğruya bir kutsal objeye yönelmekte fakat objeyi değil, objede sembolik olarak ifade edilen şartsız aramaktadır.³³ Objenin kutsal kabul edilmesi temsil ettiği hakikat nedeniyledir. Dinî semboller, temsil ettiği hakikat nedeniyle Kutsal'ın kutsallığına katılırlar. Ancak katılım özdeşlik değildir ve dinî semboller bizatihi kutsal da değildirler. Tamamıyla aşkın olan Kutsal, sembolünü aşmaktadır.³⁴

Sembolün işaret ettiği hakikatten etkilenmesi, ondan bir pay alması bazen sembolle sembolize edileni karıştırmaya neden olmaktadır. Böyle bir durum iki sonucu ortaya çıkaracaktır. İlki sembolün de kutsal kabul edilmesi, yani nihai olanı temsil eden ve ona gönderme yapan onu dolaylı olarak anlatan dinî sembolün, kutsala gönderme yaptığı anda, kutsalın gücüne iştirak etmesi, dolayısıyla kişi veya varlığın kutsallaşması, mekân, yer, zaman vb hiçbirinin bizzat kutsal olmadıkları halde kutsallık sıfatı taşımaya başlamalarıdır. Bu aşamadan sonraki durum gönderme yapılan şeye olan tutumun dinî sembollere karşı takınılmıştır. Mesela Hıristiyanlığın temel sembollerinden olan ekmek ve şarap, İsa'nın bedeninin sembolü olarak düşünüldüğü zaman, onlara da sembolize ettikleri şeye gösterilen saygı ve hürmet gösterilmektedir.³⁵

İkinci sonuç sembolün hakikati tamamen unutturması onun yerine geçmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Böylece asıl mânâ unutulmakta, sembolün kendisi işaret ettiği hakikatin yerine geçmektedir. Yani sembol, işaret ettiği hakikati tam olarak ifade etmemesine rağmen, hakikatten etkilenmekte ve kendisi de kutsal kabul edilmektedir. Şerif Mardin, dinî sembolizm çalışmasını Harry M. Johnson'un çok iyi özetlediğini belirtmiş ve kendisinden şu alıntıyı yapmıştır:

“Bir zamanlar bazı nazariyeciler belirli bir takım şeylerin özlerinde bulunan nitelikler dolayısıyla kutsal olduğunu ileri sürerlerdi. Buna göre, güneşe, parlak ve sıcak olduğu ve ürünün yetişmesine yardım ettiği için çok defa tapınıldığını; Ganj Nehri'nin büyük bir nehir olduğu için kutsal sayıldığını; Fuji, Sina ve Olympus'la diğer kutsal dağlara büyük oldukları ve huşu ilham ettikleri için tapınıldığını

³¹ Watt, *Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, s.53-54. Mensching'e göre her sembolün bir hakikati vardır. Mamafih, sembolü temsil ettiği hakikat ile karıştırmaktan sakınılmalıdır; çünkü o halde sembol kendi mahiyetini kaybettiği gibi aslı hakikat de gizlenir. Bkz Schimmel, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, s. 68.

³² Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.161-162. Bir başka ifadeyle lafzi dilin ulaşamadığı ya da ifade etmekte yetersiz kaldığı hakikatler, sembolik olarak anlaşılabilir ve kavranabilir. Bkz Çınar, *Varoluşçu Teoloji....*, s.205.

³³ Tillich, “İmanın Sembolleri”, s.773; Tillich, *Din Felsefesi*, s.12.

³⁴ Tillich, “Din Dilinin Doğası”, s.231-232. Ayrıca bkz Çınar, *Varoluşçu Teoloji....*, s.258.

³⁵ Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.164-166.

düşünüyorlardı. Bu nazariyenin yanlış olduğu, kutsal şeylerin kendi başlarına her zaman pek de huşu verici olmamasından, bir de bütün yüksek dağların ve büyük nehirlerin kutsal olmamasından belli olabilmektedir... Elle tutulur kutsal şeyleri anlamanın yolu, elle tutulamayan, görünmez, doğaüstü düzenin elle tutulur, gözle görülür sembolleri olduklarını bilmektir. Kutsal şeylere dokunabilmek doğaüstü düzenin daha canlı olarak tahayyül edilmesine yol açar, böylece hesapça ona olan inancımızı pekiştirir. Tanrı ve azizler uzakta görünmez ve anlatılamaz oldukları halde insan bir ikonu görebilir, ona mum dikebilir.....”³⁶

Dinî sembolizmde dindarı bekleyen en büyük tehlike sembolün bu şekilde işaret ettiği hakikatten etkilenmesi onunla karıştırılmasıdır. Dinî sembollerin, işaret ettikleri şeye katıldıklarını, bu nedenle, onların insan zihninde işaret ettikleri şeyle yer değiştirme, bizzat nihaî olma durumunun her zaman olabileceğini ifade eden Tillich, dinî sembollerin böyle oldukları anda, putlaştıklarını belirtmiştir. Ona göre putperestliklerin hepsi, kutsalın sembollerinin mutlaklaştırılmasından başka bir şey değildir ve onlar, Kutsalla bizzat aynılaştırılmıştır. Bu şekilde, kutsal bir kişi, bir tanrı hâline geldiği gibi, ritüeller de, sadece özel bir durumun ifadesi olmalarına rağmen, şartsız bir geçerlilik kazanırlar. Semboller, bizzat kutsalın şartsız ve nihaî karakterine yükseldiği anda şeytanileşirler. Dinin bütün ayinsel etkinliklerinde, bütün kutsal objelerde, kutsal kitaplarda, kutsal doktrinlerde, kutsal ritüellerde, “şeytanileştirme” (*demonization*) olarak ifade edilebilecek bu tehlike bulunabilir.³⁷

Sembolün işaret ettiği hakikatten uzaklaşarak bizzat onun yerine geçmesi hakkında mezarlar da örnek olarak verilebilir. Çünkü mezara gösterilen saygı aslında ölüp gitmiş bir kişinin manevi şahsına olan saygıyı ifade eden sembolik bir davranıştır. Ancak zamanla halkın zihninde bu davranış, işaret ettiği şeyin yerine geçerek onunla aynılaşmış ve merhumun ruhundan olduğu kadar mezar toprağından, tabutundan ya da oraya götürülen tuz gibi maddelerden medet umma şeklinde yeni bir davranış gelişmiştir.³⁸

Aynı duruma dinî bir mekâna ait bir resmin gösterildiği zaman da rastlanabileceği ifade edilmiştir. Birûnî, “Tahkik Ma lil Hind” adlı kitabında şunları kaydetmiştir:

“Sıradan bir insana veya bir kadına Peygamber’in veya Kabe-i Muazzama’nın resmini gösterirseniz, onların heyecanlandıklarını ve sevinçten resmi öptüklerini, yüzlerine ve vücutlarına sürdüklerini görürsünüz.onlar resmi görünce sanki resmin sahibini görmüş ve bu sayde hac ve umre ibadetleri yapmış gibi hissederler. Enbiya, ulema ve melâike gibi muhterem şahısların namına putlar dikilmesinin en önemli nedeni, işte insanlardaki bu meyildir. Putlar, öldükleri veya kayboldukları zamanlarda sahiplerini hatırlatmak ve onlara karşı saygı ve

³⁶ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.52-53. Kendisi Harry M. Johnson, *Sociology: A Systematic Introduction*, s.406-407’den aktarmış.

³⁷ Tillich, “Din Dilinin Doğası”, s.232, 236. Sembolü istismar etme ve hakikatin yerine koyma için ayrıca bkz Yünni Sezen, *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.152-154. Lévy Bruhl dünyanın farklı yerlerinde yaşayan bazı kabilelerden sembol ile sembolize edilenin aynı olması konusunda örnekler vermiş. Bkz Lucien Lévy Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s.145-147; 152-158; 183-188.

³⁸ Bilgin, *İbadet Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, s.93. Zira mukaddes olan bir şeyin kutsallığının zaman zaman başka bir şeye geçtiği şeklindeki yaygın kabul dinlerin ortak özelliklerindedir. Bkz aynı eser, s.166.

sevgiyi kalplerde devam ettirmek için yapılmışlardır. Onlar dikildikten sonra üzerinden nesiller ve asırlar geçmesiyle niçin dikildikleri unutulmuş ve onlarla ilgili uygulamalar bir âdet veya genel bir prensibe dönüşmüştür. Bu durum insan doğasında kök salınca geçmişin kanun koyucuları (erbâb-ı nevâmis) insanları, onların bu zayıf yönünü kullanarak etkilemeye çalışmıştır.”³⁹

Sembolize edilene değil de, sembolün kendisine tapınmak Lao-Tzu tarafından şu şekilde yerilmektedir:

“Zihnindeki bulanıklıkları ve belirsizlikleri ortadan kaldır;

Akıl kristalini tertemiz tut.

Gündüz düşleri görmekten kaçın ve izin ver özündeki saf anlayış ortaya çıksın.

Duygularını sustur; sükunet içinde bekle.

Putlara, sembollere ve düşüncelere tapınma deliliğine kapılma;

Bu zaten sende var olan bir başın üzerine

Yeni bir baş yerleştirmeye benzer.

Unutma ki gereksiz hareketlerini terk ettiğin zaman

Mükemmel tabiatın ortaya çıkacaktır.”⁴⁰

Sembollerin sembolize edilen hakikatin gücüne katılması onları “işaret”lerden ayırmaktadır.⁴¹ İşaretlerde, sembollerde olduğu gibi gösterilen şeyin gerçekliğinden pay alma, onun gerçekliğine ve gücüne katılma bulunmaz.⁴² Dil, işaret ve semboller arasındaki farka oldukça iyi bir örnektir. Bir dildeki kelimeler, açıkladıkları anlamın işaretleridir. “Sıra” kelimesi, yazı yazmak için kağıt konulan bir şeye işaret eden bir göstergedir. Her dilde buna benzer birçok kelime vardır. Fakat aynı sözcükler, işaret ettikleri şeyin ötesine geçen çağrışımlar kazandıkları zaman, “sembol” haline gelirler. Litürji ya da şiir dili bu konuya örnek olarak verilebilir. Yüzyıllardır belki daha fazla bir süredir belli bir güce sahip olan litürji ya da şiir dili, sadece belirli bir anlama işaret eden işaretler olmayıp aynı zamanda gücüne katıldıkları bir gerçekliğin yerine geçen semboller haline gelmişlerdir.⁴³

1.4. Sembolün İsteyerek Ortaya Çıkması, Değiştirilememesi Veya Yok Edilememesi

³⁹ Ebu Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind –Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan-*, Çev: Kıvameddin Burslan, Yayına Hazırlayan ve Notlandıran: Ali İhsan Yitik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.67. Ayrıca aynı yerin başka bir çevirisi için bkz Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s.144-145.

⁴⁰ Lao-Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, Çev: İsmail Taşpınar, Amine Gülşah Coşkun, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.64. Sembollerin putlaşması için ayrıca bkz Jean Borella, *Dinsel Simgeliğin Bunalımı*, çev: Lütfi Fevzi Topaloğlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s.175-176. “.....Kuşkusuz simgeci düşünce, simgesel işarete gönderge ile göstereni karıştırmak riskini göze alır, bu simgenin doğasında bulunan ve *puta-taparlık* adı verilen, önlenemez bir tehlikedir, zira simgenin işlevi bu ikisinin arasında bağıntı oluşturmaktır.” aynı eser, s.176.

⁴¹ Paul Tillich, “Varoluşsal Analizler ve Dini Semboller”, Çev: Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.X, sayı:2, yıl: 2001, ss.259-270, s.270.

⁴² Tillich, “Din Dilinin Doğası”, s.229; Tillich, “İmanın Sembolleri”, s.767. Ayrıca bkz Çınar, *Varoluşçu Teoloji*..., s.229-230; Tillich, *Din Felsefesi*, s.12.

⁴³ Tillich, “Din Dilinin Doğası”, s.229-230.

Sembollerin başka bir özelliği de isteyerek yanî iradî olarak üretilmemeleridir. Çünkü semboller, bir grubun onları kabul etmesiyle ortaya çıkar. Tillich'e göre, her hangi bir sembol iradî olarak oluşturulsa bile, o, bir grubun bilinçaltının sadece "evet" dediği bir sembolden başka bir şey değildir. İnsan grubunun söz konusu içsel durumu bir sembolün varlığına son verdiği anda sembol artık her hangi bir şey "ifade" etmez. Aynı şekilde sembolün zuhur ettiği şartlar değiştiğinde ya da yok olduğunda, semboller de ölür. Tillich, politeistik tanrıların hepsinin bu şekilde yok olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Tabii grubun kabul etmesi ile sembolün ortaya çıkışı arasındaki zaman diliminin de belirsiz olduğunu belirtmek gerekir. Bir obje sembol olduktan sonra toplum tarafından kabul edilmez. Bir şeyin sembol oluşu ve toplum tarafından kabulü aynı anda gerçekleşir.⁴⁵ Yine sembolün bilinçaltı yanında dinî bir otorite tarafından kabul görmesi gerektiğini de unutmamak gerekir.⁴⁶ Dinî sembole bir üst belirlenim kazandıran kutsal kitaptır.⁴⁷ Nitekim, geleneksel olmayan ayin ve sembollerin tamamen din dışı taklitler olduğunu ifade eden Guénon, geleneksel ayinler ve semboller sözkonusu olduğunda, onların kaynağının gayr-i insani olduğunu ifade eder.⁴⁸ Guénon, sembolizmin kökenini "vahiy"e dayandırmakta, sahih olarak geleneksel tüm sembollerin insan icadı olmadığını belirtmektedir.⁴⁹

Sembollerin niyet edilerek (*intentionally*) oluşturulamadıklarını belirten Tillich, onların, tıpkı canlı varlıklar gibi, doğduklarını ve öldüklerini kaydetmiştir. Tillich'e göre semboller, bireysel ve kollektif bilinçdışından doğarlar, işlevlerini de ancak varlığımızın bilinçdışı boyutu tarafından kabul edildiklerinde yerine getirebilirler. Şartlar kendileri için olgunlaştığı zaman doğarlar, değiştiği zaman da ölürler. Aynı zamanda sembol, işaret ettiği şeyden pay aldığı için başka bir sembolü başka bir sembole değiştirmek mümkün değildir. Yine semboller, bilimsel ya da pratik eleştiriden dolayı da yok olup gitmezler.⁵⁰ Bilimsel eleştiriler etkili olmaya başladığı anda, dinî sembolün putlaşması durumu doğmaz, bu kez sembollerin profanlaşması durumu ortaya çıkar.⁵¹ Bu yüzden semboller formları içinde korunmalı ve bilimsel karşılıklarıyla değiştirilmemelidirler. Zira sembollerin kullanımının yerine geçirilebilecek başka bir şey yoktur.⁵² Çünkü dini sembollere yönelik müdahaleci yaklaşımlar lafızcılığın canlanmasına neden

⁴⁴ Tillich, "Din Dilinin Doğası", s.231. Lévy Bruhl, kimi sembollerin, anlamını kaybettiklerinde süs aracı olarak kaldıklarını belirtmiştir. İlkel insanların silahlarını kaplayıp, araçların, kutsal nesnelerin, kısaca belli bir amaca yönelik olarak elleriyle imal ettikleri hemen her şeyin süs olmadan önce simge olduklarını belirtmiştir. Bkz Bruhl, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, s.188.

⁴⁵ Uluç, *İbn Arabi'de Sembolizm*, s.46. Ayrıca bkz Galip Atasagun, "Sembol ve Sembolizm", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, Konya 1997, s. 369-388, s.381; Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.167-168.

⁴⁶ Yavuz, "Kur'anda Kutsal Mekan...", s.43.

⁴⁷ Aliye Çınar, "Din Dili: Dini Sembol ve Ritüel", s.330.

⁴⁸ Guénon, *İnsisayona Toplu Bakışlar I-II*, s.171-172. Guénon aynı eser s.191'de "... çünkü sembolizm tam olarak gayr-i insanî (non-human) bir şeyi ifade eder ki din dışı bir düşüncede böyle bir şey kesinlikle olamaz." demektedir.

⁴⁹ Guénon, *İnsisayona Toplu Bakışlar I-II*, s.197.

⁵⁰ Tillich, "İmanın Sembolleri", s.767-768, 773; Tillich, *Din Felsefesi*, s.12. Ayrıca bkz Tillich, "The Religious Symbol", *Symbolism in Religion and Literature*, Editör: Rollo May, USA 1961, s.76-77. Ayrıca Jung'un benzer görüşleri için bkz Bahadır, *Jung ve Din*, s.126.

⁵¹ Bkz Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.169-170.

⁵² Tillich, "İmanın Sembolleri", s.772.

olmaktadır. Dinî semboller kendi seyirlerine bırakılmalı, bununla birlikte topluma onların sadece birer sembol olduğu dayatmalarla değil açıklamalarla öğretilmelidir.⁵³

İradî olarak üretilmemesi, değiştirilememesi ile beraber her sembolün bir ömrü vardır. Dinî sembol, işlevsel anlamda başarılı bir biçimde görevini icra edebildiği ölçüde varlığını sürdürebilir. Yani, dindar insanın tecrübe ettiği en üstün vizyonu cemaatteki diğer kişilere aktarmayı sağladığında, sembol hala canlı bir ilişkiyi vaat etmekte ve kendisinin ötesindeki aşkın gerçekliğe işaret etmeyi sürdürmektedir.⁵⁴

Sembolün yukarıda kaydedilen özelliği de onu işaretlerden ayırmaktadır. Semboller, insanlar tarafından isteyerek üretilemez ve birbirlerinin yerine kullanılamazken, işaretler insanlar tarafından icat edilir ve bir işaretin yerine başka bir işaretin ikame edilmesi mümkündür. Yeşil ışık, mavi bir ışık kadar yeterli bulunmazsa, sadece mavi bir ışık yerleştirilir. Ancak, sembolik bir kelimedede (mesela “Tanrı” gibi) değişikliğe gidilemez. Kendi işlevini yerine getiren hiçbir sembolün, yeri değiştirilemez. Semboller, doğarlar ve ölürlere, fakat işaretler bilinçli olarak üretilip, tekrar bir kenara atılabilir. Bu özellik sembol ve işaret arasındaki önemli bir ayrımdır.⁵⁵

Gadamer de sembol-işaret ayrımı hakkında şunları kaydetmiştir:

“Sembol” kelimesinin ilk kullanımından (bir doküman, gösterge/işaret ya da geçiş işareti) gizemli işarete ilişkin felsefi fikre yükselebilmemesinin ve dolayısıyla yalnızca eğitilmiş birisine yorumlanabilir hieroglif benzer hâle gelmesinin biricik nedeni, sembolün keyfi şekilde seçilmiş ya da yaratılmış/gösterge olmaması, görülebilir olanla görülmeyen arasındaki metafizik ilişkiyi varsaymasıdır.⁵⁶

1.5. Sembolün Çok Anlamlı Oluşu

Sembolün görülen veya işitilen somut yönü tek bir cisim, sözcük, hareket vb olmasına rağmen birden fazla anlamı içerebilmektedir. Sembolün bu özelliği yani çok anlamlı oluşu iki farklı açıdan, dışarıdan bakan ile içeriden bakan kişiler açısından, değerlendirilebilir. Dinler Tarihi incelendiğinde bir mekân, şehir, zaman dilimi, cismin vb herhangi bir dinin bir sembolü haline gelebildiği görülmektedir. Bu semboller, ait oldukları dinin müntesipleri için birçok anlamı çağrıştırırken, dine dışarıdan bakan biri aynı sembolü ilgili olduğu inancı hatırlatan bir sembol olarak görmektedir. Burada sembolün içerdeki ve dışarıdaki kişiler için farklı anlamlar çağrıştırdığı ortaya çıkmaktadır. Bu semboller, dışarıdaki için ilgili olduğu inancı hatırlatan bir nitelik taşıırken içerdeki yani o dinin mensubu için kimi zaman kutsal hatırlatan kimi zaman korunması, Hıristiyanlıktaki vaftiz gibi uygulanması, bazı sözcükler ve ibadetler ise sık sık tekrarlanması gereken bir davranış olarak kabul edilmektedir.

⁵³ Bkz Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.260-261.

⁵⁴ Emir Kuşçu, *Din Fenomenolojisi Wilfred Cantwell Smith Örneği*, Sakaç Yayınları, Ankara 2011, s.209-210.

⁵⁵ Tillich, “Din Dilinin Doğası”, s.231.Sembol ve işaret arasındaki ayrımı için ayrıca bkz Dillistone, *Christianity And Symbolism*, s.24-26; Tillich, “The Religious Symbol”, s.77; Milay Köktürk, *Kültür ve Sembol –Bir Cassirer İncelemesi*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2014, s.101-118.

⁵⁶ Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, c.I, s.101.

Herhangi bir mabet örnek verilirse mabet, cemaat içinde ibadet merkezli bir çağrışımında bulunurken, cemaat dışındaki için dinî sembolize eden bir mesaj vermektedir.⁵⁷ Aynı durum ibadet için de geçerlidir. İbadeti yerine getiren birey veya topluluk için o ibadetin tek bir anlamı yoktur. Aynı dönemde yaşamalarına rağmen din mensupları için farklı anlamlar ifade edebilir. Hatta aynı kişi bile farklı zaman ve mekânlarda aynı sembolde farklı anlamlar yakalayabilir.⁵⁸

Sembolün en belirgin özelliklerinden birinin açığa çıkardığı anlamlar olduğunu belirten Eliade'a göre sembol, sembolize ettiği tüm anlamları mantıklı ve düzenli bir sistem içinde kapsar ve gösterir. Mesela "Su" veya "Ay" sembolü, hayat ve ölümle ilgili her ne varsa, yani bütün değişme ve formları kendinde somutlaştırırken, "inci" sembolü de hayatın hemen bütün tezahürlerini, açıklığı, verimliliği, doğurganlığı ve diğerlerini kendinde somutlaştırmak suretiyle, her iki sistemi (ay ve su) temsil etmeye vesile olur. Bu "birleşme", hiçbir biçimde karışıklık değildir; sembolizm, tüm anlamları bir araya getirirken asla karıştırmaz.⁵⁹ Demek ki gerçek olan, olduğu haliyle imge, anlam demeti olarak imgedir, onun anlamlarından tek bir tanesi veya çok sayıdaki atıf düzlemlerinden tek bir tanesi değildir. Bir imgeyi atıf düzlemlerinden bir tanesine indirgeyerek, somut bir terminoloji içinde ifade etmek, onu sakatlamaktan daha vahim olup, onu bilgi aracı olarak yok etmektir.⁶⁰

Cohen, sembollerin çok anlamlı oldukları, kesinlik barındırmadıkları için etkin olduklarını söyler. Ona göre, semboller, doğaları gereği yoruma izin verirler ve kendilerini kullananlara yorumsal manevra alanı sunarlar. Semboller, o denli çok yönlüdürler ki, sıklıkla özgün anlam kalıplarına uydurulabilirken, aynı sembolü aynı anda kullanan başka kimseler bu çarpıtmaların farkına varmazlar. Sembollerin barındırdıkları anlam kısmen "öznel"dir. Bu yüzden semboller, insanların kendilerini bir ortodoksinin zorbalığına tabi kılmaksızın bir "ortak/genel" dili konuşabildikleri, görünüşte benzer tarzlarda davranabildikleri, "aynı" ritüellere katılabildikleri, "aynı" tanrılara dua edebildikleri, benzer giysiler giyebildikleri ideal kanallardır.⁶¹ Çok anlamlılığın sembolizme güç verdiğini ifade eden Schwarz'a göre çok anlamlılık sayesinde sembolizm, farklı anlamları tutarlı bir sistem içinde, her şeyi kaplayan bir bütün içinde bir araya toplama gücüne sahip olur. Sembolizmin birleştirmeye veya sistemleştirmeye yönelik tutumu kendisine paradoksal durumları bile ifade etme yeteneğini verir.⁶²

Semboller, çok anlamlı olmasına rağmen bir inanç sistemi içerisindeki diğer sembollerle ilişkisi devam etmektedir. Zira bir sembolün anlamlı olabilmesi ve diğer sembollerle ilişkisi bir düzen içinde gerçekleşmelidir. Sembolün anlam veren ait olduğu din içerisindeki diğer sembollerle beraber oluşturduğu düzendir. Belli

⁵⁷ Bilgin, *İbadet Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, s.62.

⁵⁸ Çınar, *Varoluşçu Teoloji*..., s.64.

⁵⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, çev: Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya 2005, s.530-532. Ayrıca bkz Eliade, "Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması.....", s.116-118.

⁶⁰ Mircea Eliade, *İmgeler Simgeler*, Çev: M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1992, s.XXIII-XXIV, önsöz kısmı

⁶¹ Anthony P. Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s.15-16, 20.

⁶² Bkz Schwarz, *Kadim Bilgeliliğin Yeniden Keşfi*, s.285.

bir düzen içinde yer alan hiçbir sembol, kendisini diğerlerinden yalıtarak anlamlılığını tek başına sürdüremez.⁶³

Sembolün farklı anlamları kendinde toplaması tarihsel yolculuğu ile ilgili kabul edilebilir. İlk ortaya çıktığı dönemde sembolik bir çağrışıma doğal olarak sahip olan bir motif, ikon ya da uygulama zaman içerisinde yeni anlamlar kazanmaktadır.⁶⁴ Eski bir sembolizmin yapısını kökten bir şekilde değiştirmeyi başaramayan tarih sürekli olarak yeni anlamlar ilave etmekte, fakat ilave ettiği yeni anlamlar sembolün yapısını tahrip edememektedir.⁶⁵ Yani ilk ortaya çıktığı dönemdeki anlamı ile günümüzde taşıdığı anlam farklı olabilir. Dini bir sembolün zamanla geçirdiği değişimin, anlam kaymasının ve yaygınlaşmasının en çarpıcı örneği “Haç”ta görülebilir. Başlangıçta köleler için uygulanan bir işkence aleti olan haç, süreç içerisinde artık Hıristiyanlar için bir Roma işkence aletine indirgenmekten çıkmış⁶⁶ yeni anlamlar kazanmıştır.

Sembollerin çok anlamlı oluşlarının bir gereklilik olduğu ifade edilmiştir. Buna göre insanlar farklı oldukları için, semboller, dayanışmayı sağlamakta, çok anlamlı veya muğlak olmaları, farklı insanlara farklı şeyler ifade etmeyi sağlamaktadır. Hylland Eriksen’e göre farklı anlamların bir potada erimiş hali olan hâkim semboller, anlam bakımından yoğunlaştırılmış yani pek çok fenomeni ortak bir ifadede toplayan sembollerdir. Bu şekilde farklı insanlar aynılık duygusu yaşamakta semboller aracılığıyla dayanışma sergilemektedir. Ulus devletlerde, farklı insanlar için farklı anlamlara gelen ve bu nedenle farklı insanlara aynı oldukları izlenimi verebilen bayraklar bu konuda örnek verilebilir.⁶⁷

Semboller, çok anlamlılıkla beraber, çok yönlü, esnek, belirsiz ve değişken bir yapıya sahiptirler. Tek bir nesnenin birden fazla anlamı içermesi onun sembol olarak ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olarak kabul edilebilir. Yani sembolün, sembol olarak ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden biri, bu anlam genişliği ve çok yönlülüğün, birebir ve başka türlü ifade edilememesidir. Sembolü bütüncül bir anlama oturtmak, ya da tek bir anlama indirgemek mümkün değildir. Dolayısıyla semboller tüketilemez bir anlam zenginliğine sahiptir. Eğer sembol sonluda sonsuzluk ise, tek bir defada ve tamamıyla açıklanamaz bu da sembolün anlamını tüketmenin mümkün olmayacağını gösterir.⁶⁸

Son olarak konu hakkında Fromm’un tasnifini de hatırlamak gerekmektedir. Fromm, sembollerin çok anlamlı oluşu ile sembol dili lehçesi şeklinde bir ayırım yapmıştır. Fromm, aynı sembolün dünyanın farklı yerlerinde farklı anlamlar içerebildiğini belirtmektedir. Örneğin kutup bölgesinde kullanılan *Güneş*

⁶³ Tarık Özbek, *Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu*, Mustafa Kemal Üniv. Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2006, s. 2.

⁶⁴ Bilgin, *İbadet, Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, s.124.

⁶⁵ Bkz Mircea Eliade, *Kutsal ve Din Dışı*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Kitapları, Ankara 1991, s.116. Sembolün tarih içerisinde kazandığı anlamlar ve bu süreç içerisindeki anlamının anlaşılması için ayrıca bkz Eliade, “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması.....”, s.124-125.

⁶⁶ Kadir Albayrak, “Dinsel Bir Sembol Olarak Haçın Tarihi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c.VII, sayı: 19, ss.105- 129, s.106.

⁶⁷ Thomas Hylland Eriksen, *Küçük Yerler Derin Mevzular Sosyal ve Kültürel Antropolojiye Giriş*, Çev: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s.313.

⁶⁸ Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.19. Ayrıca su ve güneşin farklı kültürlerdeki sembolik anlamı, sembollerin çok anlamlılığı ve sembol dili lehçesi konuları için bkz Erich Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözülmesi)*, Çev: Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1990, s.36-37.

sembolünün işlevi ve anlamı, tropikal bölgelerdeki *Güneş* sembolünden farklıdır. Çünkü kutup bölgelerinde su boldur, onun için büyüme ve gelişme tamamıyla güneş ışınımına bağlıdır. Böyle olunca da güneş, sıcak, hayat verici, koruyucu ve sevgi dolu bir gücü sembolize edecektir. Fakat Yakın Doğu’da bu sembol başka anlamlar kazanmıştır. Çünkü orada güneş, tehlikelidir ve hatta ölümcüldür. Ama su, çok kıttır. Onun için su, hayatın kaynağı ve büyümenin temel taşı olarak görülmektedir. Anlaşılacağı gibi, coğrafi ve medeni farklılıklardan doğan bir “sembol dili lehçesinden” söz etmek mümkündür. Sembol dili lehçesiyle aynı sembol, farklı anlamlarda kullanılmaktadır.⁶⁹ Fromm, devam ederek sembol dili lehçesi” ile “sembollerin çok anlamlılığı”nın karıştırılmaması gerektiğini şu şekilde belirtmektedir:

“Bu noktada dikkatimizi bir başka önemli konuya daha çevirmemiz gerekmektedir. Bu da, sembol dili lehçeleri ile karıştırılmaması gereken “sembollerin çok anlamlılığı” konusudur. Aynı olayın değişik insanlarda değişik duygulara yol açması gibi, aynı sembolün de yerine göre değişik anlamlara gelmesi kaçınılmazdır. Bunu daha iyi anlayabilmek için yine ateş sembolüne geri dönelim. Ateşi bir ocakta izlediğimizde, ısınırız, içimizi bir sıcaklık sarar ve güven duygusu kaplar. Ama bir ev ya da orman yangınına düşünün. Bu acı tecrübeye insanın doğa karşısındaki güçsüzlüğü alabildiğine ortaya çıkar. İşte bundan dolayı ateş, hem canlılık ve neşeyi ve hem de korkuyu, acizliği ve yıkıcılığı temsil edebilir. Aynı anlam çokluğu, su sembolünde de vardır. Çünkü su, fırtına ve sellerde korkunç ve yıkıcı bir olgu haline gelir. Yani sembol olarak hem korku, felaket ve kaosu, ama aynı anda sakinliği, sürekliliği ve güveni temsil edebilir.”⁷⁰

Çok anlamlı oluşu sembolün başka bir ayırt edici özelliğidir. Sembol, işaretle karşılaştırıldığında bir işaret her zaman temsil ettiği kavramdan daha azını içerirken; bir sembolün, daima ilk bakışta görülebileninden daha fazla anlam taşıdığı görülür.⁷¹ İşaretler sabit ve dar bir anlam içerirken, semboller daha geniş ve daha yoruma olanak veren bir forma sahiptirler.⁷²

1.6. Sembolün Sürekli Tekrarlanmasına Rağmen Tüketilememesi

Dini sembollerin çok tekrar edilmesi, asırlarca farklı kişiler tarafından sürekli bir şekilde kutsanması ve onların uygulanması bir süre sonra sembollerin etkisini yitireceğini düşündürebilir. Oysa mevcut durum bunun böyle olmadığını göstermektedir. Ritüeller, ayinler, mabetler ve kutsal yerleri ziyaret, sözcükler vb. asırlarca tekrarlandıkları halde değerleri müntesiplerince hep yeni kalmaktadır. Binlerce yıldır sürekli tekrarlanan dinî semboller öyle görülüyor ki ilerde de uygulanmaya devam edecektir. Sembolün tekrarlandığı halde etkisini yitirmemesi yukarıda da ifade edildiği gibi onun çok anlamlı olması ve kutsal bir hakikate işaret etmesi, kutsalı açıklaması ile ilgilidir, çünkü kutsal tüketilemez. Çok anlamlı olan semboller, H. Corbin’e göre hiçbir zaman bir kerede açıklanamamaktadır, fakat her zaman, yeniden okunmaktadır. Tıpkı bir müzik

⁶⁹ Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar....*, s.36.

⁷⁰ Fromm, *Rüyalar Masallar Mitoslar....*, s.37.

⁷¹ Carl Gustave Jung, *İnsan ve Sembolleri*, Çev: Ali Nihat Babaoğlu, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2007, s.55. Ayrıca bkz Durand, *Sembolik İmgelem*, s.53.

⁷² Dilşa Deniz, *Dersim İnanç Sembolizmi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.26. Sembol ve işaret arasındaki farklılıklar için ayrıca bkz Dillistone, *Christianity And Symbolism*, s.24-26; Tillich, “The Religious Symbol”, s.77.

parçasının hiç bir zaman bir kez okunmadığı ve her zaman yeniden çalınmaya ihtiyaç duyulduğu gibi.⁷³

Durand, sembolün tekrar edilmesinin ona güç verdiğini ifade etmektedir. Ona göre bu tekrar, gereksiz yineleme değil, toplanmış tahminler aracılığıyla mükemmelleştiricidir. O, her tekrarda hedefini ve merkezini daha iyi sınırlandıran bir spirale veya daha doğrusu bir solenoide benzetilebilir. Bu tek bir sembolün bütün diğer semboller kadar anlamlı olmadığı için değil; bir tema hakkındaki sembollerin tümü, sembollerini birbirlerine göre açıkladığı ve onlara ek sembolik güç eklediği içindir.⁷⁴

1.7. Sembol, Ortaya Çıktığı Kültürün Özelliklerini Taşır

Semboller incelendiğinde genelde her sembolün ortaya çıktığı coğrafyaya göre şekil aldığı görülmektedir. Bu nedenle dinî bir sembolün bağlamından koparılp yorumlanması eksik ve hatalı bir yoruma sebep olacaktır. Dinî bir sembolü anlamak isteyen araştırmacının sembolün ortaya çıktığı tüm şartlardan haberdar olması gereklidir. Dil, kültür, coğrafi yapı, tarihsel tecrübeler vb birçok etkenin sembolü biçimlendirdiği ve yapısını etkilediği için dini bir sembolü izah ederken sayılan öğeler dikkate alınmalıdır. Kaydedilenler anlaşılmadan dinî bir topluluğu anlamak da zorlaşacaktır. Aslında sembol ile kültür arasındaki ilişki karşılıklı olarak gerçekleşmektedir. Ortaya çıktığı kültürden etkilenen semboller, sonraki dönemlerde hem ortaya çıktığı kültürü etkilemekte hem de aynı kültürün ve ait olduğu toplumun devamını sağlamaktadırlar. Bu nedenle bir toplum veya grup içerisinde kullanılan sembollerin incelenmesi farklı bilgiler elde etmeyi sağlamakta, incelenen grubun kültürel altyapısının anlaşılmasında katkı sağlamaktadır.⁷⁵

Sembol ve kültür arasındaki karşılıklı etkileşim insan ve kültür için de geçerlidir. İnsanoğlu hem kültür üretmekte hem de ürettiği kültürden etkilenmektedir. Aynı kültürel çevre içerisinde yetişen kişiler benzer ilgilere sahip olur ve benzer özellikler taşır. Çünkü aynı kültürel çevre aslında üretilmiş ve öğrenilmiş olarak kullanıma sunulan bir anlamlar çerçevesidir.⁷⁶

Bu nedenle tüm dinî sembollerin anlamları yukarıda da ifade edildiği gibi bağsamsız anlaşılabilir. Taşıdıkları anlam kullandıkları tümel bağlamdan gelmekte, bu anlamların her biri ayrı ayrı “içerideki” ve “dışarıdaki”nin zihninde bir birlik durumu oluşturmaktadır. Tek bir gelenek içerisinde bile sembolün taşıdığı anlam dönemden döneme farklılaşabilmektedir. Bu birlikler ve anlamlar dizisi kavranamadıkça anlamanın gerçekleşmesi zordur. Yani dinî semboller kendi bağlamlarında ele alındığında anlamlı hale gelmektedir.⁷⁷

⁷³ Durand, *Sembolik İmgelem*, s.16.

⁷⁴ Durand, *Sembolik İmgelem*, s.11.

⁷⁵ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011, s.278. Bir kültürün şifresi o kültürün sembollerinde gizlidir denilebilir. Bkz Çınar, *Varoluşçu Teoloji*...., s.317

⁷⁶ Deniz, *Dersim İnanç Sembolizmi*, s.26.

⁷⁷ Eric J. Sharpe, “Metodolojik Sorunlar”, *Batı’da Din Çalışmaları*, Derleyen ve Çeviren: Ömer Mahir Alper, Metropol Yayınları, İstanbul 2002, s.87; Koç, *Din Dili*, s.97-98; Kürşat Demirci, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, s.94. Semboller, ait olduğu cemiyetin bütün üyeleri tarafından bir “dil” olarak anlaşılmakta, yabancılar tarafından ise, anlamsız bir şey olarak kabul edilmektedir. Bkz Eliade, *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, s.530-

Tillich, dini sembollerin farklı oluşunu farklı kültürlere ait olmalarına göre değerlendirmektedir. Ona göre aynı konuların dinlere göre farklı şekillerde sembolize edilmesinin nedeni metafizik değil, kültürel, tarihsel ve sosyolojiktir. Eğer bir şey, bir kişi için bir sembol olursa, sembolik formu onun ait olduğu kültür ve toplumla irtibatlıdır. Sembol toplumun kültürel şifresidir.⁷⁸ Dini hakikatin bir olmasına rağmen farklı sembollerle anlatılabilmesi “dil”le karşılaştırılabilir. Dünyada farklı dillerle aynı hakikatin anlatılmasına birçok örnek vermek mümkündür.

Aslında sembollerin ortaya çıktığı kültürden izler taşınması onların aynı kültür mensupları tarafından kolayca benimsenmesini ve daha etkin olmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü sembol, insanların zekâsına ve anlayışına uygun olduğu ölçüde etkili olmaktadır.⁷⁹ Bu nedenle herhangi bir din ya da ideoloji kurulurken toplumun kültürü tamamen değiştirmemekte, gelenekler bir şekilde devam etmekte, yeni din ve ideolojinin öğretilerine ters düşmeyen yerel motifleri bazen kullandığı görülmektedir. Kültüre tamamen aykırı, insanların düşünme biçimlerine tamamen zıt olguların özellikle bir sembol olarak kabulü oldukça güçtür.⁸⁰

Halk kendilerine sunulan sembollerde kendilerinden bir şeyler bulabilmeli, onların kendilerine hitap ettiğini görmelidir. Din kurucusunun öne sürdüğü görüşler, toplumun kültürel yapısından kopuk, toplumdan uzak semboller olursa dini görüşlerin kabul görmesi kolay olmayacaktır. Çünkü dini öğretilerde veya dini metinlerde sembolik anlatımların kullanılmasının amacı insanların bildikleri şeylerden hareket ederek, daha iyi anlamalarını sağlamaktır.⁸¹

Dünya dinleri incelendiğinde anlatılmak istenen şeylerin benzer olduğu halde, sembollerin kültürel ve tarihsel şartlara göre uzun vadede de olsa daima değiştiği görülmektedir. Bu yüzden hiçbir sembolün veya semboller sisteminin başka kültürel şartlarda ortaya çıkmış olan sembollerden üstün olduğu iddia edilemez. Dahası geçmişe ait sembollerin bugünden bakılarak değerlendirilmesi ve “yanlış” bulunması doğru değildir. Her milletin kendine özgü dil yapıları, anlatım tarzları ve değer dünyalarının olması farklı sembolik formların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumların anlayış yapılarındaki farklılıklar nedeniyle de semboller kültürden kültüre değişiklik göstermekte, aynı felsefi hakikat dinlerde farklı sembollerde ifade edilmiş olmaktadır.⁸²

Bu bakımdan geleneksel toplulukların tarihsel ve arkeolojik değerleri incelenirken hem yukarıda aktarılanlar hem de kullanılan sembolik dil hesap edilmelidir. Dini

531. Sembollerin anlamı üzerinde toplum içinde bir anlaşma olduğu için, bunlar ortak bir “anlama” sağlarlar. Mardin, *Din ve İdeoloji*, s.51-52.

⁷⁸ Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.248; Çınar, *Varoluşçu Teoloji*..., s.229-230. “Kültür, kendine ait özü olmasını istiyorsa dine muhtaçtır; aynı şekilde din, gerçekliğini ifade etmek için sembolleri olmasını istiyorsa “kültüre” muhtaçtır. Tillich, din ve kültürün bu birbirine karşılıklı bağlılığına “teonomi” adını verir.” Bkz Tillich, *Din Felsefesi*, s.31.

⁷⁹ Herbert Thurston, “Symbolism”, *Catholic Encyclopedia*, c. XIV, s.811.

⁸⁰ Bilgin, *İbadet, Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, s.123.

⁸¹ Atasagun, “Sembol ve Sembolizm”, s.384.

⁸² Tokat, *Dinde Sembolizm*, s.249-251. Ayrıca arketiplerin sürekliliği ve evrenselliği ile beraber her kültürün özgünlüğü, sınırlı oluşu ve kendi özgün sınırlı durumu içinde anlaşılması gerektiği için bkz Eliade, *İmgeler Simgeler*, s.209-210; Jacques Maui, “Mitoslar ve Semboller”, *Din ve Fenomenoloji –Mircea Eliade’in Eserlerine Toplu Bakış*, Yayına Hazırlayan: Constantin Tacou, Çev: Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.138.

bir topluluğun sembolik dili çözülmeyen öğretilerini anlamak mümkün değildir. Bu yapılmadığı zaman anlaşılmayan şey hurafe olarak aşağılanmaktadır. Özellikle bu sembollerin günümüzün sosyal ve politik yapısındaki çarpıtılmış anlamlarından çok, gerçek anlamlarının keşfedilmeye çalışılması ve olduğu gibi kabul edilmesi gerekmektedir.⁸³

Son olarak Eliade'ın kültür ve sembol konusu ile ilgili işaret ettiği bir konuya dikkat çekmek gerekir. Eliade'a göre sembollerin kutsala işaret etmesi onlara uzun bir ömür vermektedir. Eğer böyle olmasaydı, semboller tarih içerisinde yok olup giderdi. Ona göre semboller tarih ötesi bir dünyaya doğru "açılmalar"ı oluşturmaktadır. Eğer aynı zamanda aşkına doğru bir "açılma" olmasalardı, ne kadar büyük ve harika sayılırsa sayılsın, herhangi bir kültürün içinde sonunda kaybolup giderdi.⁸⁴

SONUÇ

Hayatımızın her anını kuşatan semboller, işlevselliklerini özelliklerinden almaktadırlar. Bu özellikler sembolü benzer kavramlardan ayırt etmekte, kendisine has bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır. Sembolün en karakteristik özelliği benzer kavramlarda da bulunan "kendisine değil kendisi dışında görünmeyen bir hakikate işaret etmesi" şeklindedir. Dinî sembolizmde bu hakikat dini bir hakikate veya kutsala, tekabül etmekte, sembol, kendisine değil kendisi dışında bir hakikat olan kutsala işaret etmektedir. Bu bağlamda kutsal, semboller üzerinden tezahür etmekte, inanan kişiye yaklaşmaktadır. Sembolü tezahür araçlarından biri olarak kullanan kutsal tabiatı gereği sembolde tam olarak ortaya çıkmamaktadır. Yani ne kadar açıklayıcı olursa olsun sembol, yine de hakikati tamamen gösterememekte, hakikati temsil etmekte yetersiz kalmaktadır.

Tüm yetersizliğine rağmen sembolün kutsaldan etkilendiği görülmektedir. Yani sembolü bir tezahür aracı olarak kullanan kutsal, sembolü etkisi altına almaktadır. Sözkonusu etki altına alma durumu sembolü unutturması gerekirken aksine bazen sembolün, asıl hakikati unutturup onun yerine geçtiği görülmektedir. Dinler Tarihi'nde sık rastlanan, Tillich'in ifadesiyle "şeytanileştirme" (*demonization*) durumu putperestliğin başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Dinler için çok önemli ve işlevsel bir kavram olmasına rağmen dini semboller istenildiği zaman iradi olarak üretilemez, değiştirilemez ve yok edilemez. Dinî bir sembol, din kurucusunun, kutsal metnin veya halkın kabul ve onayıyla ortaya çıkmakta aynı şekilde varlığı sona ermektedir. İsteyerek üretilemeyen semboller başka bir sembolle de değiştirilememektedir. Bu durum "işaret"te görülmez, işaret isteyerek üretilmekte kimi zaman değiştirilebilmektedir.

Sembolü işaretten ayıran başka bir önemli özellik onun çok anlamlı oluşudur. Sembolün çok anlamlı oluşu kişiden kişiye dönemden döneme değişebilmektedir, hatta aynı kişi aynı dini sembolden farklı zamanlarda farklı anlamlar çıkarabilmektedir. Sembolün çok anlamlı oluşu ve kutsala işaret etmesi ona tükenmez bir özellik de kazandırmaktadır. Binlerce yıl tekrarlanmasına rağmen sembollerin günümüzde uygulanmaya devam etmesi bunun en güzel örneğidir.

⁸³ Yılmaz, *Ezeli Hikmet ve Dinler -Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif-*, s.216.

⁸⁴ Eliade, *İmgeler Simgeler*, s.210.

Dini semboller, ortaya çıktığı coğrafi şartlardan ve kültürden de etkilenmektedir. Dinler Tarihi incelendiğinde hemen her sembolün dinin ortaya çıktığı coğrafi ve kültürel şartlara yabancı olmadığı, din mensupları için yeni anlamlarla yüklü olmasına rağmen tanıdık olduğu görülmektedir. Bu durum din müntesipleri için bir kolaylık sağlamaktadır. Sembolün, din mensubu için tamamen yabancı olmaması onu benimsemeyi kolaylaştırmaktadır.

Buraya kadar kaydedilen özelliklerin sembolü benzer kavramlardan ayıran belirleyici özellikler olduğu görülmektedir. İlk özellik yani “Sembolün Kendisi Dışındaki Bir Hakikate İşaret Etmesi”nin işaretle de bulunduğu ifade edilebilir. Fakat sembolün, temsil ettiği dini hakikatin işaret temsil ettiği anlamdan oldukça farklı olduğu, işaretin daha sade bir anlamı ifade ettiği hatırlanmalıdır. Sembol gibi işaretin de ortaya çıktığı kültürden etkileneceği bu nedenle ortak bir özellik olduğu ifade edilebilir. Fakat bu özelliğin de ilk özellikten daha çok işaret ile benzeşmesine rağmen tamamen ortak ve benzer bir özellik olduğu iddia edilemez.

KAYNAKÇA

- AÇIL, Berat, *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*, Küre Yayınları, İstanbul 2013.
- ADAM, Baki, “Din Hakkında Genel Bilgiler”, *Dinler Tarihi El Kitabı*, Editör Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- ADIBELLİ, Ramazan, *Mircea Eliade ve Din Mircea Eliade'nin Din Bilimi Çalışmalarının Etimolojik Açısından Değerlendirilmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ALBAYRAK, Kadir, “Dinsel Bir Sembol Olarak Haçın Tarihi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, c.VII, sayı: 19, ss.105- 129.
- ATASAGUN, Galip, “Sembol ve Sembolizm”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, Konya 1997, ss.369-388.
- AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, c.III, İstanbul 2006.
- BAHADIR, Abdulkerim, *Jung ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010.
- BİLGİN, Vejdî, *İbadet Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal*, Emin Yayınları, Bursa 2011.
- EL-BÎRÛNÎ, Ebu Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind – Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan-*, Çev: Kıvameddin Burslan, Yayına Hazırlayan ve Notlandıran: Ali İhsan Yitik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- BORELLA, Jean, *Dinsel Simgeliğin Bunalımı*, çev: Lütfi Fevzi Topaloğlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.
- Britannica Encyclopedia of World Religions*, Singapore 2006.
- BRUHL, Lucien Lévy, *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*, Çev: Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.
- BUDAK, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.
- COHEN, Anthony P., *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.

CONDON, John C., *Kelimelerin Büyülü Dünyası –Anlambilim ve İletişim-*, Çev: Murat Çiftkaya, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

ÇAĞLAR, Birsal, *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeler Üzerine Bir İnceleme*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2008.

ÇINAR, Aliye, *Varoluşçu Teoloji Paul Tillich'te Din ve Sembol*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

_____, “Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel”, Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Kurav Yayınları, Bursa 2016.

DAĞGEÇEN, Özlem, *Siyasal Simgelerin Siyasal Kültür ve Toplum Üzerine Etkileri (Mersin Örneği)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.

DEMİR, Ömer- ACAR, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

DEMİRCİ, Kürşat, *Dinler Tarihinin Meseleleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

DEMİREL, Şener, “Sembol, Sembolik Dil Ve Bu Bağlamda Mesnevi'nin İlk 18 Beytindeki Sembolik Unsurlar”, *Turkish Studies*, c.VII, sayı: 3, Yaz 2012, ss. 915-947.

DENİZ, Dilşa, *Dersim İnanç Sembolizmi*, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

DILLISTONE, F. W., *Christianity And Symbolism*, Great Britain 1955.

DURAND, Gilbert, *Sembolik İmgelem*, çev: Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

ELIADE, Mircea, *İmgeler Simgeler*, Çev: M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1992.

_____, *Kutsal ve Din Dışı*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Kitapları, Ankara 1991.

_____, *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, çev: Mustafa Ünal, Serhat Kitabevi, Konya 2005.

_____, “Dinlerdeki Sembollerin Araştırılması Konusunda Metodolojik Düşünceler”, *Dinler Tarihinde Metodoloji Denemeleri*, Editörler: Mircea Eliade ve Joseph M. Kitagawa, Çev: Mehmet Aydın, Mehmet Şahin Mehmet Soyhun, Konya 2003.

EMİROĞLU, Kudret- Aydın, Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009.

ERIKSEN, Thomas Hylland, *Küçük Yerler Derin Mevzular Sosyal ve Kültürel Antropolojiye Giriş*, Çev: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

FROMM, Erich, *Rüyalar Masallar Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)*, Çev: Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1990.

GADAMER, Hans-Georg, *Hakikat ve Yöntem*, c.I, Çev: Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2008.

- GUENON, René, *İnisasyona Toplu Bakışlar I-II*, Çev: Mahmut Kanık, Hece Yayınları, Ankara 2010.
- JUNG, Carl Gustave, *İnsan ve Sembolleri*, Çev: Ali Nihat Babaoğlu, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2007.
- GÖKA, Erol- TOPÇUOĞLU, Abdullah- AKTAY, Yasin, *Önce Söz Vardı Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Vadi Yayınları, Ankara 1999.
- KAHLER, Erich, “The Nature of the Symbol”, *Symbolism in Religion and Literature*, Editör: Rollo May, USA 1961.
- KARATAŞ, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları, İstanbul 2001.
- KILIÇ, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- KİRMAN, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2011.
- KITAGAWA, Joseph M., “Tanrı (Theos), Mitos ve Logos”, Çev: Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.X, sy: 1, 2001.
- KIZIL, Hayreddin, “İşlevleri Açısından Dini Sembol”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.X, sayı: 21, s.30-42
- KOÇ, Turan, *Din Dili*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- KÖKTÜRK, Milay, *Kültür ve Sembol –Bir Cassirer İncelemesi*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara 2014.
- KUŞÇU, Emir, *Din Fenomenolojisi Wilfred Cantwell Smith Örneği*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2011.
- LAO-TZU, *Bilinmeyen Öğretiler*, Çev: İsmail Taşpınar, Amine Gülşah Coşkun, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- MAUI, Jacques, “Mitoslar ve Semboller”, *Din ve Fenomenoloji –Mircea Eliade'in Eserlerine Toplu Bakış*, Yayına Hazırlayan: Constantin Tacou, Çev: Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- MERRILL, E. T., *A Dictionary of Religion And Ethics*, New York 1921.
- NORTBOURNE, Lord, *Modern Dünyada Din*, Çev: Şahabeddin Yalçın, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZBEK, Tarık, *Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu*, Mustafa Kemal Üniv. Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2006.
- RENO, Stephen J., “Hierofani, Sembol ve Tecrübeler”, *Din ve Fenomenoloji – Mircea Eliade'in Eserlerine Toplu Bakış*, Yayına Hazırlayan: Constantin Tacou, Çev: Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- REVILLE, Albert, *Prolegomena Of History Of The Religions*, Fransızcadan İngilizceye çev: A. S. Squire, İngiltere 1884.

- RICOEUR, Paul, *Yorum Teorisi –Söylem ve Artı Anlam*, Çev: Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.
- SCHIMMEL, Annamarie, “Dinde Sembolün Fonksiyonu Nedir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı III-IV, Ankara 1954.
- SCHWARZ, Fernand, *Kadim Bilgeliğin Yaniden Keşfi*, Çev: Ayşe Meral Aslan, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.
- SEZEN, Yümni, *İslam’ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- SHARPE, Eric J., “Metodolojik Sorunlar”, *Batı’da Din Çalışmaları*, Derleyen ve Çeviren: Ömer Mahir Alper, Metropol Yayınları, İstanbul 2002.
- STRUCK, Peter T., “Symbol And Symbolism”, *Encyclopedia Of Religion - secondedition-* editör: Lindsay Jones, USA 2005.
- TILLICH, Paul, “İmanın Sembolleri”, Çev: Aliye Çınar, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.IX, sayı: 9, Bursa 2000.
- _____, “Din Dilinin Doğası”, Çev: Aliye Çınar, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XI, sayı: 2, ss. 227-236.
- _____, “Varoluşsal Analizler ve Dini Semboller”, Çev: Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.X, sayı:2, yıl: 2001, ss.259-270.
- _____, *Din Felsefesi*, Çev: Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, “The Religious Symbol”, *Symbolism in Religion and Literature*, Editör: Rollo May, USA 1961.
- The American Heritage Dictionary of The English Language*, Third Edition, baskı yeri ve tarihi yok.
- The Encyclopedia A Dictionary of Britannica*, c.XXV, New York baskı tarihi yok.
- THURSTON, Herbert, “Symbolism”, *Catholic Encyclopedia*, c. XIV.
- TOKAT, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- TÜMER, Günay, *Birûni’ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1991.
- ULUÇ, Tahir, *İbn Arabi’de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- WATT, Montgomery, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*, Çev: Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- YAVUZ, Ömer Faruk, “Kur’an’daki Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c.III, sy. 1-2, yıl: 2005-2006, ss.39-68.
- YILMAZ, Hüseyin, *Ezeli Hikmet ve Dinler Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.